

VÂCİP KAVRAMI BAĞLAMINDA CESSÂS'IN *EL-FUSÛL'Ü* VE *AHKÂMU'L-KUR'ÂN'*INDA
USÛL-FÛRÛ TUTARLILIĞI

THE CONSISTENCY OF USUL-FURU IN EL-FUSUL AND AHKAMU'L-QURAN THE BOOKS
OF JASAS IN THE CONTEXT OF VACIB

ABDULĐANI AKYÛREK

[Dr. Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku ABD .
Dr. Student, Kahramanmaraş Sütçü İmam University Faculty of Divinity,
Department of Islamic Law
abdulganiakyurek@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7633-7342>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12 Mart/March 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 3 Nisan/April 2021

Yayın Tarihi / Published: 10 Nisan/April 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mart/March

Yıl / Year: 2021 *Sayı – Issue:* 11 *Sayfa / Pages:* 78-102.

Atıf/Cite as: Akyürek, Abdulđani. "Vâcip Kavramı Bağlamında Cessâs'ın *el-Fusûl'ü* ve *Ahkâmu'l-Kur'ân'*ında Usûl-Fürû Tutarlılığı - The Consistency of Usul-Furu in al-Fusul and Ahkam al-Quran the Books of Jassas in the Context of Vacib". İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi- Journal of Islamic Sciences Researches 11 (Mart-March 2021): 78-102.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. <http://www.islambilimleri.com>

Copyright © Published by Journal of Islamic Sciences Researches, Samsun, Turkey. All rights reserved.

VÂCİP KAVRAMI BAĞLAMINDA CESSÂS'IN EL-FUSÛL'Ü VE AHKÂMU'L-KUR'ÂN'INDA USÛL-FÜRÛ TUTARLILIĞI

Öz: Çalışmada Cessâs'ın el-Fusûl ve Ahkâmu'l-Kur'ân'ında vâcip bağlamında usûl-fürû tutarlılığı araştırılmıştır. Bu çalışmada usûl ve fûrûa dair iki eserde vâcibe dair yer alan bilgiler sunulmuş, bilgiler usûl-fürû bağlamında mukayese edilerek değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Araştırma iki başlıktan teşekkül etmekte olup; birinci bölümde el-Fusûl'de vâcip kavramı, ikinci bölümde ise Ahkâmu'l-Kur'ân'da vâcip kavramı işlenecek ve iki eser ekseninde vâcip tasavvuru yansıtılacaktır. el-Fusûl ve Ahkâmu'l-Kur'ân'da yer alan; müvessâ, muvakkat ve muhayyer vâcip gibi konulara ilişkin verilerin birbirine muvâfık olduğu, eserler arasında tutarlılığın bulunduğu, doğrudan ya da dolaylı biçimde çelişki olarak nitelendirilebilecek bir durumun olmadığı tespit edilmiştir. Cessâs'ın, el-Fusûl ve Ahkâmu'l-Kur'ân'ında vâcip bağlamında usûl-fürû tutarlılığını isabetli biçimde yansıttığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Emir, Hüküm, Vücûbiyet, Cessâs

The Consistency of Usul-Furu in al-Fusul and Ahkam al-Quran the Books of Jassas in the Context of Vacib

Abstract: The study focuses on the consistency of usul-fiqh methods in the context of vacib al-Fusul of Jassas and Ahkamul-Qur'an. In this study, information about vacib from two works on usul and fiqh was presented, and the information in the context of usul-fiqh methods evaluated by comparing. The study composed of two parts; the first part is the concept of vacib in accordance with al-Fusul in general and the second part contains the consistency analysis of the vacibi in Ahkamul-Quran and the data in al-Fusul and Ahkamul-Qur'an. When the data on issues such as vacib generating from the sunnah in al-Fusul and Ahkamul-Qur'an, the muwessa, interim and consignment vacib are evaluated, it is obviously seen that the issues are eligible each other, there is a consistency between them, and there is no situation that can be directly or indirectly defined as a contradiction. It is confirmed that the consistency of usul-fiqh in the context of vacib in al-Fusul and Ahkamul-Quran of Jassas is incisively reflected.

Keywords: Order, Decision, Necessity, Jassas

GİRİŞ

Hüküm başlığı altında incelenen vâcip konusu Şer'î hükümlerin en bağlayıcı emir çeşidi olarak kabul edilir. Hanefiler dışındaki çoğu mezhep farz ve vâcibi aynı seviyede değerlendirmiş, iki kavram arasında ayırım yapmamışlardır. Ancak Hanefiler, vâcibi ameli farz olarak isimlendirmiş ve vâcibi farz kapsamından çıkarmışlardır. Hanefiler, farzı kat'î deliller neticesinde Şâri'in mutlak sûrette yerine getirilmesini istediği, gerek sübût gerek delâlet açısından asla şek ve şüphe kabul etmeyen fiil olarak tanımlamışlardır.

Vâcip ise Şâri'in sübût veya delâletinde zannîlik bulunan bir nassla mükelleflerden kesin ve bağlayıcı bir şekilde yapılmasını istediği fiil olarak ifade edilmiştir.¹ Örneğin, kurban kesmek, Safâ ve Merve arasında sa'y yapmak, Müzdelife'de vakfe yapmak âyetlerde bahsi geçmektedir.²

Vâcip, edâ edileceği vakit açısından mutlak ve mukayyet vâcip; mukayyet vâcip de kendi içinde, muvassâ', mudayyak ve zü's-şebeheyn olarak üç kısma ayrılmıştır. Vâcip, miktarının belirli olup olmamasına göre de muhadded ve gayr-ı muhadded, îfa etmesi istenen kişi

¹ Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fî Usûlu'l-Fıkh*, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001),1/77; Muhammed b. Ahmed b. Ali Sehl Şemsu'l-eimme es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, (Beyrût: Daru'l-Ma'rife, 1372), 2/101.

² Ahmed b.Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs el-Hanefî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Muhammed Sâdık el-Kamhâvi, (Beyrût: Dâru İhyau't-Türâs el-Arabî, 1405), 1/ 368.

açısından aynî ve kifâî; istenen fiilin tam olarak belirlenmiş olup olmaması açısından; muayyen ve muhayyer vâcip olarak tasnif edilmiştir.³

Çalışmanın temel konusu vâcip kavramı ekseninde Cessâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân* ve *el-Fusûl* isimli eserlerindeki bilgilerin karşılaştırılması, fûrû ve usûle dair yazmış olduğu eserler arasındaki tutarlılığı araştırmaktır. Bu kapsamda tamamlayıcı olmak üzere Cessâs'ın hayatı ve eserleri ile hükümlerin genel özellikleri ve çeşitlerine de yer verilmiştir.

Çalışmanın temel amacı, telif edilen usûl eserleri ile bu eserlerdeki prensiplerin uygulama alanı mesabesindeki fûrû eserleri arasındaki tutarlılık ya da tutarsızlığı tespit etmektir. Usûl-fûrû tutarlılığını araştırmak bakımından gerek konu gerekse eser seçiminde mukâyeseli bir yöntem benimsenmiş, Hanefîlerin özel olarak tanımladıkları bir kavram olan vâcip, yine Hanefî literatüründe özel öneme sahip iki eser ekseninde ele alınmış, öncelikle usûl ve fûrûda verilen bilgiler tespit edilmiş, ardından elde edilen bilgilerin tutarlılığı karşılaştırma yöntemiyle araştırılmıştır.

1. *el-Fusûl*'de Vâcip Kavramı

Cessâs, vâcibi *el-Fusûl* eserinde vakit, kapsayıcılık ve serbestlik noktasından başlıklandırmış ve usûl bağlamında geniş açıklamalarda bulunmuştur.

2.1. Muvakkat Vâcip

Cessâs, muvakkat vâcibi belli bir zaman dâhilinde yapılan ve vaktin sonuna kadar tehir edilebilen vâcip olarak tanımlamaktadır.⁴

Cessâs, emrin hangi vakitte vâcip olacağı ve hangi vakte kadar ertelenebileceği hususunda âlimlerin ihtilâf ettiğini belirtmiştir. Bazı Hanefîlere göre emir, başı ve sonu olan bir vakte bağlıysa böyle bir emir, vaktin başında geniş zamanlı vâcip olur. Eğer vaktin sonu gelmiş ve ancak farzı eda edecek kadar bir vakit kalmışsa bu da dar zamanlı vâcip olur.⁵ Bu düşüneyi savunan âlimler, zekâta konu olan malın nisap miktarına ulaşması halinde geniş zamanlı vâcip olacağını, zekâtı verilecek malın üzerinden bir yıl geçmesi halinde ise dar zamanlı vâcip olacağını savunmuşlardır.⁶

Cessâs, Hanefî âlimlerden bazıları ise geniş zamanlı olan vâciplerin vücûbiyetini vaktin sonuna bağlamış ve fiili vaktin sonunda vâcip kabul etmişlerdir. Bu âlimler, vaktin sonuna kadar bir şey yapma zorunluluğu olmadığını, vaktin başında eda edilen fiilin nâfile olacağını ve vaktin sonundaki vücûbiyeti düşüreceğini savunmuşlardır. Onlar, abdestini vaktinden önce alan kimsenin örneğini bu şekilde değerlendirmiş, vakitten önce alınan abdestin nâfile olacağını ve vakit için alınması farz olan abdestin yerine geçeceği görüşündedirler.⁷

³ Vehbe Zühaylî, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, (Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1419), 125. Abdullah Kahraman, "Şer'i Deliller", *İslâm Hukuku*, ed. Tâlip Türcan, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 83; Abdulvahhab Hallâf, *Ulumu Usûlu'l-Fıkh*, (Dimeşk Müessesetu'r-Risâle), 86; Ali Bardakoğlu, *İslami Kavramlar*, (Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997), 56; Osman Keskiöğlü, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, (Ankara: DİB Yayınları, 1984), 15; Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları 2013), 34.

⁴ Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, (İstanbul: Mektebetu'l-İrşâd, 1994), 1/123.

⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/123.

⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/123.

⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/123.

Cessâs, bu grupta olan Hanefî âlimlerin zekâtta nisâp miktarına ulaşmış malın üzerinden bir yıl geçmemiş olsa da malın zekâtı nisâba erişmesiyle verilir görüşünde olduklarını ifade etmiştir. Buna delil olarak Hanefîlerin ittifak ettikleri şu hususları örnek göstermişlerdir: Onlara göre bir kadın, vaktin sonunda hayız olmuş ve o vakte kadar namazı kılmamışsa namazı kaza etmez. Bir kimse vaktin sonunda yolculuğa çıkacak olsa farz namazları iki rekât olarak eda eder. Bir kadın vaktin sonunda hayızdan temizlense, ittifakla sabittir ki namazını vakit çıkmadan eda eder. Bir yolcu vaktin sonunda namazı kılmadan mukim olsa, namazını tam kılar. Bu örnekler vücûbiyetin vakti sonuna bağlı olduğunu göstermektedir.⁸

Cessâs ve hocası Ebu'l-Hasan el-Kerhî'ye göre öğle namazının vâcip olduğu vakit, öğle namazının tüm vakti olup, öğle vakti içinde herhangi bir zamanda eda edilebilir. Ancak namaz, vaktin sonuna kadar ertelenmiş ise vaktin sonu mükellef için vâcip olur. Namaz, vaktin sonu gelmeden önce vaktin içinde kılınmış ise namazın eda edildiği vakit, namazın vücûp vakti olarak değerlendirilir. Cessâs'a göre bu durum, yemin kefâretine benzemektedir. Nitekim yemin kefâreti⁹ farklı şekillerde îfa edilebilir. Kişinin onlardan birini tercih etmesiyle tercih ettiği şey kendisi için vâcip olur.¹⁰

2.2. Muayyen Vâcip

Cessâs, muayyen vâcibi belli bir vakit içerisinde yapılması istenen ve o vakit dâhilinde başka bir fiilin yapılmasına imkân vermeyen vâcip olarak tanımlamaktadır.¹¹ Ramazan orucu bu tür vâciplerden kabul edilmektedir. Ona göre bir fiil birden çok zaman diliminde îfa edilebilir olsa, kişi o fiili vaktin evvelinde yapması gerekir. Mükellef, hemen yapamadıysa en kısa zamanda kulluk borcunu yerine getirir. Eğer bir fiil, vaktin sonuna kadar tehir edilebilirse -öğlen namazında olduğu gibi- o fiili vaktin sonuna kadar erteleyebilir. Belli bir zamanda yapılması yasak olan bir fiil için vaktin bitmesiyle yasak da biter.¹²

Cessâs, vakti belirlenmemiş olan vâcibin¹³ vakti hususunda âlimlerin ihtilâf ettiğini ifade etmiştir. O, bazı âlimlerin vakti belirlenmemiş vâcibin yerine getirilemeyeceğinden korkulduğu bir vakte kadar ertelenebileceğini savunduklarını belirtmiştir. Bazı âlimlerin ise kişinin vâcibi en uygun ve en kısa zamanda yerine getirmesi gerektiği görüşünü savunduklarını aktarmıştır. Ebu'l-Hasan el-Kerhî ve Hanefî uleması ise hac farîzası örneği üzerinden, kişinin gücü yetmesi durumunda vâcibi geciktirmeden görevini yerine getirmesi gerektiğini savunmuşlardır.¹⁴

Cessâs, emre muhatap olan kişinin emri en kısa zamanda yerine getirmesi gerektiğini belirtmiştir. O, kişinin emri vaktinde yerine getirememesi durumunda ikinci veya üçüncü bir vakitte ya da başka bir zamanda yerine getirmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre kişi emre muhatap olduğu zaman, vaktin evvelinde emri yerine getirememişse kendisinden sorumluluk düşmez ve şahıs emri uygun bir zamanda yerine getirir.¹⁵

⁸ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/124.

⁹ Yemin kefâreti, bir köle azat etmek ya da on fakiri giydirmek ya da on fakiri sabah-akşam doyurmak bunlara gücü yetmiyorsa üç gün art arda oruç tutmak.

¹⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/125.

¹¹ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/168.

¹² Zekiyuddin Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlu'l-Fıkh)*, Ter. İbrahim Kâfi Dönmez, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 243.

¹³ Gayr-ı Muayyen Vâcip.

¹⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/105.

¹⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/107.

Cessâs'a göre bir kimsenin emri ilk anda yerine getirmemesi durumunda başka zamanda yerine getirmesi, emri geciktirmenin caiz olduğunu göstermez. Ona göre emri tehir etmek caiz olmasa da emir, bir borçtur ve en kısa zamanda ödenmesi gerekir.¹⁶

Ona göre kişiler arasındaki borçlanma ve diğer hukuki işlemlerde eğer tehir şartı yoksa borcun hemen ödenmesi gerekir. Hak sahibi tehir mühleti tanımadıkça borçlunun borcunu geciktirmesi caiz değildir. Yüce Allah'ın kulları üzerindeki hakları da böyle olup, vaktinde ödenmelidir.¹⁷

2.3. Muhayyer Vâcip

Cessâs, mükellef, birden çok vâcip seçeneği içinden birisini seçmekle sorumlu olursa, seçeneklerden birini tercih ederek o şeyin kendisi için vâcip olacağını savunmuştur. Yemin kefâretinde durum böyle olup; mükellef için ayrı ayrı seçenekler sunulmuş ve bunlardan birini tercih etmesiyle seçtiği şey kendisine vâcip olmuştur.¹⁸ Cessâs, "seçeneklerin tümü vâciptir", demenin isabetli olmadığı görüşündedir.¹⁹

Cessâs'a göre "kefârette belirtilen seçeneklerin tümü vâciptir", diyerek tümünü kefâret olarak yapan kimse, aslında vâcip olan emirlerden sadece birini yerine getirmiştir. Ona göre eğer seçeneklerin tümü vâciptir denilecek olsa, kefâret ödemek için hepsinin yapılması gerekir. Oysa tüm seçeneklerin vâcip olması muhâl olup, esas olan seçeneklerden birisinin yerine getirilmesidir. Aynı durum zekâtta da geçerli olup zekât verecek kimsenin onu fakirlere vermesi gerekir. Bu durumda fakirlerden birine verilen zekât, vâcibin edası için yeterli görülmüştür. Cessâs'a göre zekâtın fakirlere verilecek olmasından kasıt "tüm fakirlere ulaştırılmasıdır" demek yanlış olduğu gibi "kefâretin tüm seçenekleri vâciptir" demek de yanlıştır.²⁰

Cessâs'a göre bir kimse bir başka kişiyi, iki zorunlu işten birini yapmak hususunda serbest bıraksa o kişinin bir şeyi yapmasıyla diğer şeyin mesuliyeti üzerinden düşmüş olur. Yemin ve avlanma kefâretinde²¹ olduğu gibi. Ancak bir kimseye iki iş yasak olsa, yasak olan işlerden birini yapmamasıyla diğer işin yasak olmasını değiştirmez. Yasak olan durumlar için her durum kendine özgü değerlendirilir. Vâciplerde ise tercih hakkı olunca birini yapmakla diğerlerinin vücûbiyeti düşer.²²

2.4. Kifâi Vâcip

Cessâs'a göre kifâi vâcip, emrin hitabı genel olmasına rağmen, bazı kimselerin emri yerine getirmesiyle genelin sorumluluktan kurtulduğu mükellefiyettir.²³ Cihât, dini ilimlerle meşgul olma, cenaze namazının kılınması, yıkanması ve defni gibi vâcipler kifâidir.²⁴

¹⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/108.

¹⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/108.

¹⁸ Şâban, *Usûlu'l-Fıkh*, 243.

¹⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/149.

²⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/149.

²¹ Maide, 5/95.

²² Cessâs, *el-Fusûl*, 2/156.

²³ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/157.

²⁴ Şâban, *Usûlu'l-Fıkh*, 242.

Cessâs'a göre Yüce Allah, "Öyleyse onların her kesiminden bir grup da din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar."²⁵âyetinde toptan cihâda çıkılmamasını, geride ilimle meşgul olacak kimselerin kalmasını emretmektedir. Ona göre cihat, kat'î bir emir olup böylesi önemli bir farz için Müslümanların, toptan cihâda çıkılmaları durumunda dini işlerinden geri kalmaları söz konusudur. Ona göre her ne kadar cihât emrinin hitabı genel olsa da bu emir, Müslümanların bir kısmıyla sınırlandırılmış ve bir kesimin yerine getirmesiyle diğer mükelleflerin sorumlulukları düşmüştür. Cessâs, bu uygulamanın seleften günümüze kadar böyle süregeldiğini ifade etmiştir.²⁶

2. Ahkâmu'l-Kurân'da Vâcip

Bu başlıkta vâcip kavramına ilişkin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'dan tespit edilen ve fûrû kapsamında olan; temizlik, ibâdetler, aile hukuku, miras hukuku ve ceza hukuku kapsamında Cessâs'ın ortaya koyduğu değerlendirmeler tahlil edilecektir.

2.1. Temizlik

Bu başlık altında Cessâs'ın vâcip bağlamında ele aldığı abdest ve teyemmüm meseleleri üzerinde durulacaktır.

2.1.1. Abdest

İslâm dini, ibâdetlerin düzenli ve tertipli eda edilmesini emrettiği gibi ibadetlerden önce maddi-manevi temizliği de emretmektedir. Abdest, su ile yapılan bir temizlenme şeklidir. Abdesti vâcip bağlamında değerlendiren Cessâs, konuya şu âyetle giriş yapmıştır: "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın)."²⁷

Cessâs, âyetin zâhirinin, namaza kalkınca gerekli olan temizliğe işaret ettiğini belirtmiş ve abdesti namazın edası için şart olarak değerlendirmiştir.²⁸ Ancak o, âyette yer alan ifadenin mücmel olduğunu ve "namaza kalktığınızda" ibaresinin, "abdestsiz olduğunuz halde namaza kalktığınızda" şeklinde yorumlanması gerektiğini savunmuştur. Bu durumda her namaz için ayrı abdest almanın vâcip değil, sünnet olduğu savunulmuştur. Cessâs'a göre kişinin abdestsiz olması durumunda ise her namaz öncesi abdest alması vâciptir.²⁹

Cessâs'a göre "Namaza kalkacağınız zaman"³⁰ âyetinde geçen gizli ve mukadder bir ibâre mevcuttur. Bu ibâre, "uyku ve abdestsizlik halinde namaza kalkmak" şeklinde değerlendirilmiştir. Hükmî kirliliği ortadan kaldırmak için abdest almak gerektiğini belirten Cessâs, âyette geçen namaz (salât) kelimesinin cins isim olduğunu, bu sebeple âyette yer alan vücûbiyetin farz ve nâfile bütün namazları kapsadığını aktarmıştır. Abdestle temizlenme, farz

²⁵ Tevbe, 9/122.

²⁶ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/157.

²⁷ Mâide 5/6.

²⁸ Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahaûi*, (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 1/347.

²⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/330.

³⁰ Mâide 5/6.

ve nâfile bütün namazların sıhhat şartı olarak değerlendirilmiş ve bu görüşe delil olarak "Temizlik yapılmadan kılman namazı Allah kabul etmez."³¹ hadisine yer verilmiştir.³²

2.1.2. Teyemmüm

Yüce Allah, ibadetlerin yerine getirilmeden önce kulların maddi manevi yönden temiz olmaları gerektiğini bildirmiştir.³³ Temizliği ve arınmayı takva olarak niteleyen Yüce Allah, suyun bulunmaması durumunda kullarına teyemmüm ile temizlenmeyi vâcip kılmıştır.³⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır: "Su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin."³⁵

Cessâs, abdest için kullanılacak suyun, temizliğe yetecek kadar olması ve suyun kullanılması halinde herhangi bir zarara sebep olmaması gerektiğini belirtmiştir. Örneğin, kişinin yanında bir miktar su bulunmasına rağmen suyu abdest için kullanması halinde susuz kalması, içecek su bulamaması ve suyu çok pahalıya temin etmesi durumlarıyla karşı karşıya kalması halinde teyemmüm etmesi gerekir. Cessâs'a göre kişi, yanında su olmasına rağmen suyu kullanması halinde zarara uğrayacağından korkarsa aynı şekilde teyemmüm etme mâzeretine sahip olur.³⁶ Buna şu âyetler delil getirilmiştir: "Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat O, sizi tertemiz yapmak ister."³⁷ "Su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin."³⁸

Cessâs'a göre son âyetin başındaki ve sonundaki emir, su olması halinde onunla temizlenmeyi, suyun olmaması durumunda ise toprakla teyemmümü gerekli kılmaktadır. Ona göre Yüce Allah, teyemmümü suyun olmaması şartına bağlı kılmış ve teyemmümün vâcip olduğunu ifade etmiştir. Cessâs, su bulamayan kişinin teyemmüm etmesinin vâcip olduğunu ve teyemmüm etmeden kılacağı namazın sahih olmayacağı hususunda görüş birliği olduğunu aktarmıştır.³⁹

2.2. İbâdetlerde Vâcip

Bu bölümde ibâdetlerle ilgili konular ele alınmış; namaz, oruç, zekât, hac, kurban, adak ve yeminlerle ilgili vâcipler aktarılacaktır.

2.2.1. Namaz

Bu başlıkta Cessâs'ın vâcip hüküm kategorisiyle irtibatlı olarak ele aldığı, namazın vücûbiyeti, namazda Allah adının anılması, namazda Fâtiha Sûresi'nin okunması, namazı tertip üzere kılmanın hükmü, tilâvet secdesi ve vitir namazı konuları âyet ve hadisler ekseninde delillendirilerek aktarılmıştır.

³¹ Buhâri, Vüdü, 2.

³² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/330.

³³ Mâide 5/6.

³⁴ Bakara, 2/222.

³⁵ Mâide 5/6.

³⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4/10.

³⁷ Mâide 5/6.

³⁸ Mâide 5/6.

³⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4/11.

2.2.1.1. Namazın Vücûbiyeti

Namazı vücûp açısından değerlendirmeye tabi tutan Cessâs, Bakara Sûresi'nden şu âyeti delil getirmiştir: “Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden de Allah yolunda harcarlar.”⁴⁰ Cessâs, âyetin namaz kılma ve zekât verme emrini içerdiğini ve bu ibâdetlerin yerine getirilmesinin takvaya bağlı ameller olarak değerlendirildiğini ifade etmiştir.⁴¹

Cessâs'a göre âyette geçen ve “dosdoğru kılma” şeklinde tabir edilen namaz, düzenli ve doğru biçimde eda etme anlamlarına gelmektedir. Bu kelime (ikâme), namazı, içindeki kıyam, kıraât, rükû, secde ve diğer farzlarıyla birlikte eda edilmesi anlamına geldiği ifade edilmiştir.⁴²

Cessâs “Rükû edenlerle birlikte sizde rükû edin.”⁴³ âyetinde namazın rükünlerinden olan rükûdan bahsedildiğini ve bahsi geçen rükûnün namazın vâciplerinden olduğunu belirtmiştir. Âyette ifade edilen vâcibin yerine getirilmesi gerektiğine göre âyette geçen “ikâme” ifadesi, namaz kılarken kıyamda durmayı da gerekli kılmaktadır. Bu sebeple Cessâs, namazın rükünlerinden olan kıyam, rükû, secde ve son oturuşu vâcip olarak değerlendirmiştir.⁴⁴

Cessâs, namazın vaktiyle ilgili olarak, “Namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.”⁴⁵ âyetinin namazın kendine özgü vakitte kılınmasının vücûbiyetine işaret ettiğini belirtmektedir.⁴⁶

2.2.1.2. Namazda Allah'ın Adının Anılması

Cessâs, namazda Yüce Allah'ın adının zikredilmesinin vücûbiyetini şu âyetleri delil göstererek hükme bağlamıştır: “Arıman ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa ermiştir.”⁴⁷

Cessâs'a göre yukarıdaki âyette kişinin Rabbinin adını andıktan sonra namazını kılmış olacağı belirtilmiştir. Ona göre âyette geçen, Rabbinin adını andıktan sonra ifadesiyle iftitah tekbirinin kastedildiğini savunmuştur.⁴⁸

Cessâs'a göre Müzemmil Sûresi'nde geçen, “Rabbinin adını an ve bütün benliğine O'na yönel.”⁴⁹ âyeti de iftitah tekbirine işaret etmektedir.⁵⁰

2.2.1.3. Fâtiha Sûresi'nin Okunması

Hanefî âlimlerine göre namazların ilk iki rekâtında hem Fâtiha hem de zammı sûre okunur. Bir kişi Fâtiha'yı terk ederek başka bir sûre okursa iyi yapmamış olmakla birlikte, bu durum namazına zarar vermez ve namazı geçerli olur.⁵¹

⁴⁰ Bakara, 2/3.

⁴¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/28.

⁴² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/28.

⁴³ Bakara, 2/43.

⁴⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/28.

⁴⁵ Nîsa, 4/103.

⁴⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/28.

⁴⁷ A'lâ, 87/14-15.

⁴⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/7.

⁴⁹ Müzemmil, 73/8.

⁵⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/7.

⁵¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't-Tahavî*, 1/688.

Konuyla alakalı olarak, A'meş, Abbâd b. Rib'î'den rivâyetle Hz. Ömer'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Fâtihatü'l-kitâp okumayanın namazı yoktur."⁵²

İbn Aliyye, İmran b. Husayn'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Fâtîha ile birlikte iki veya daha fazla âyetin okunmadığı namaz geçerli olmaz."⁵³

Cessâs, Fâtîha Sûresi'ni ve iki veya daha fazla âyet okumadan namazın geçerli olmayacağını ifade eden Hz. Ömer ve İmrân b. Husayn rivâyetini, namazın tamamen geçerli olmayacağı şeklinde olmayıp, namazın mükemmel anlamda kılınmış sayılmayacağı manasında değerlendirmek gerektiğini savunmuştur.⁵⁴ Zira sadece Fâtîha okumakla da namazın sahih olacağı hususunda fakihler görüş birliği içindedirler.⁵⁵

Fâtîha okunmadığında her ne kadar kötü bir şey yapılmış olsa da namazın geçerli olacağına şu âyet delil getirilmiştir: "Güneşin zevalinden (öğle vaktinde batıya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl."⁵⁶

Cessâs'a göre âyette geçen "sabah namazını da" ibaresinden kasıt, sabah namazında Kur'ân'ın okunmasıdır. Çünkü sabah namazı vaktinde Kur'ân okumanın farz olmadığı hususunda âlimler görüş birliği içindedirler.⁵⁷

Cessâs, Ebû Hureyre ve Rufaâ b. Râfi'den nakledilen bir habere göre Hz. Peygamber'in bir bedevinin namazı düzgün kılmadığını görmesi üzerine "Sana Kur'ân'dan kolay geleni oku"⁵⁸ demesinin de Fâtîha'nın namazda okunmasının farz olmadığına delâlet ettiğini savunmuştur.⁵⁹

Cessâs'a göre bu rivâyet, "Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun" âyetinin bütün namazlar için genel bir hüküm taşıdığına ve bunun yanında Fâtîha'dan başka âyetlerin okunmasıyla da namazın geçerli olacağına delâlet etmektedir. Ona göre gece namazı hakkında inen âyet,⁶⁰ bedevi ile ilgili hadisi desteklemiş olmasa dahi hem farzlarda hem de nâfilelerde Fâtîha'nın yerine başka âyetlerin de namazda okunmasının caizliği için yeterlidir.⁶¹

2.2.1.4. Vitir Namazı

Vitir namazı, üç rekât ve tek selamla eda edilir. Hanefî mezhebinde vitir namazı vâcip kabul edilmiştir.⁶² Vitir namazının hükmü kapsamında Cessâs, şu âyete yer vermektedir: "Namaza ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."⁶³ Bazı âlimler, âyette geçen "orta namaz" ifadesini vitrin vâcip olmadığına delil göstermektedir. Onlara göre vitir, vâcip olsa kılınması farz olan günlük namazların sayısı altıya çıkacak, altı rakamının ortası olmayacağına göre vitir de vâcip olarak nitelendirilemeyecektir.⁶⁴

⁵² Buhâri, Salât, 14.

⁵³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 317.

⁵⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/20.

⁵⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasarü't-Tahavî*, 1/692.

⁵⁶ İsrâ, 17/78.

⁵⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/20.

⁵⁸ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 126.

⁵⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/21.

⁶⁰ Müzemmil, 73/20.

⁶¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/21.

⁶² Cessâs, *Şerhu Muhtasarü't-Tahavî*, 1/677.

⁶³ Bakara, 2/238.

⁶⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/156.

Cessâs, vitrin vâcip olmadığına bu delili ileri süren kimseye şöyle cevap vermiştir: Orta namaz, eğer ikinci namazı ise kılınması farz olan beş vakit namazın ortasında bulunmasından dolayıdır. Orta namaz, sadece gündüz namazları esas alınarak belirlenmiş ise âyete göre orta namaz, öğle namazı olup; sabah ile ikinci namazlarının ortasında bulunmasından dolayıdır. Bu da vitrin vâcip olmadığına delâlet etmez. Ayrıca farz namazların tam orta yerinde bulunmasından dolayı orta namaz öğle değil ikinci namazdır.⁶⁵

Cessâs, vitrin vâcip kılınmasının beş vakit namazın farz kılınmasından sonra olduğunu belirtmiştir. Vitir namazının kılınması vâcip ise de farz namazlardan değildir.⁶⁶ O, vitir namazının nâfile olduğu, vitrin bir rekât, üç rekât ve beş rekât olarak eda edilebileceği düşüncesine karşı çıkmış, vitrin ilk zamanlarda bir rekât ve beş rekât olarak eda edildiğini ancak bir rekât ve beş rekât eda edilen vitrin neshedildiğini ve üç rekâtlı vitrin vâcip olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷

2.2.1.5. Tilâvet Secdesi

Kur'ân'da yer alan, okunduğu ve işitildiği zaman secde edilmesi gereken âyetlere tilâvet secdesi denir.⁶⁸ Sayıları ve hükmü hakkında farklı düşüncelerin olduğu konu, Cessâs tarafından şu âyetle ele alınmaktadır: "Onlara Kur'ân okunduğu zaman secde etmiyorlar."⁶⁹ Bu âyet Kur'ân okunduğu ve işitildiği zaman secde etmeyenlerin ayıplanıp kınanması sebebiyle tilâvet secdesinin vâcipliğine delil gösterilmektedir.⁷⁰ Cessâs'a göre âyetin zâhiri, Kur'ân'nun herhangi bir yeri okunduğu veya işitildiği zaman secde etmeyi gerektirmektedir. Ancak hüküm, sadece secde âyetlerini okuma ve dinlemeye tahsis edilmiştir.⁷¹

Hanefîlere göre tilâvet secdesi, kaza namazlarına benzetilerek vâcip kabul edilmiştir. Tilâvet secdesi, ister namazda ister namaz dışında olsun, okunması ve işitilmesinden sonra îfa edilmemesi mekruh sayılmıştır. Zira Yüce Allah, Kur'ân'da müminlerin özelliklerinden bahsederken, "O müminler ki âyetlerimiz işitildiği zaman hemen secdeye kapanırlar"⁷² şeklinde tarif etmiştir. Cessâs, bütün bu delilleri aktardıktan sonra tilâvet secdesinin nâfile olduğunu iddia etmenin mümkün olmadığını savunmuştur.⁷³

2.2.1.6. Sehv Secdesi

Sehv secdesi, namazda yanılma, unutma veya dalgınlık gibi durumlar sebebiyle namazın sonunda yapılan telâfi secdesidir. Namazda, unutarak bir rüknün geciktirilmesi, tekrarlanması veya öne alınması ya da bir vacibin terk edilmesi veya değiştirilmesi hâlinde eksikliğin telâfi edilmesi için sehv secdesi yapılması vâciptir.⁷⁴

Hanefîlere göre Fâtiha Sûresi'nin okunmaması, Fâtiha'dan sonra zamm-ı sûre okunmadan rükûya gidilmesi, unutulması Fâtiha'nın iki defa okunması, vitir namazlarının tekbir ve kunut

⁶⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/156.

⁶⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/156.

⁶⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't-Tahavî*, 1/677.

⁶⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/371.

⁶⁹ İnşikâk, 84/21.

⁷⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't-Tahavî*, 8/523.

⁷¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/371.

⁷² Secde, 32/15.

⁷³ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't-Tahavî*, 8/523.

⁷⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/221.

duasının unutulması, dört rekâtlı namazlarda iki rekât kılındıktan sonra oturmadan üçüncü rekâta kalkılması, tâdîl-i erkânın terkinde, bayram tekbirlerinin terki gibi durumlarda sehiv secdesi vâciptir.⁷⁵

Namaz içinde farzın geciktirilmesi, vâcibin terki veya tehiri durumlarında selam verdikten sonra iki secde ile eksiklik giderilir. Bu durumlarda sehiv secdesi yapmak Hanefilere göre vâcip, diğer üç mezhebe göre sünnettir.⁷⁶

Cessâs'a göre farz ve vâciplerin kasten terk ve tehirinde sehiv secdesi gerekmeyip sadece yanılma veya hata durumunda sehiv secdesi gereklidir.⁷⁷

2.2.1.7. Namazı Tertip Üzere Kılmanın Hükümü

Kazaya kalan namazın tertip üzere eda edilmesinin hükmüyle ilgili âlimler farklı görüşler belirtmişlerdir. Konuyla ilgili şu âyete yer verilmiştir: *"Şüphe yok ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilah yoktur. O halde bana ibâdet et ve beni anmak için namaz kıl."*⁷⁸

Cessâs'a göre âyetteki *"Beni anmak için namaz kıl"* emri, vakti içinde kılınmayan namazın daha sonra kılınması gerektiğine delâlet etmektedir. Ona göre âyette bunun kastedilmiş olması başka âlimlerin yaptığı te'villerin de âyette kastedilmiş olmasına engel değildir. Çünkü o teviller buna zıt değildir.⁷⁹

Cessâs, unutulmuş namazın hatırlanması durumunda kaza edilmesi gerektiği hususunda fakihler arasında ihtilâf olmadığı görüşündedir.⁸⁰ Bu hususla alakalı şöyle rivayet aktarılmıştır: Hemman b. Yahya'nın naklettiğine göre Enes (r.a), Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: *"Bir namazı unutan, hatırladığında onu kılın"* demesi üzerine şu âyeti okudu: *"Beni anmak için namaz kıl."*⁸¹

Hanefî müçtehitler, kazaya kalan namazların sayısı bir gün ve bir gecenin namazları kadar veya daha az ise vakit de hem kaza namazlarını hem de vakit namazını kılmaya imkân veriyorsa, bu durumda kaza namazlarıyla vakit namazları arasında tertibe uymak vâciptir. Kazaya kalan namazların sayısı bir gün veya bir gecenin namazlarından fazla ise tertibe uymak vâcip değildir. Kişinin zimmetinde kaza namazlarının bulunduğunu unutmaması tertibi düşürür.⁸²

2.2.2. Oruç

Bu başlıkta orucun vücûbiyeti, oruca niyet, farz ve nâfile orucun kazası, vâcip kavramı bağlamında ele alınacaktır.

2.2.2.1. Orucun Vücûbiyeti

Oruç, kişinin Allah için kendisini imsâk ve iftar saatleri arasında yeme, içme ve cinsi münasebetten alıkoymasdır. Cessâs, orucun Müslümanlara şu âyetle vâcip kılındığını belirtmiştir: *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelemeden sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz*

⁷⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't-Tahavî*, 7/11.

⁷⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't-Tahavî*, 7/13.

⁷⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 8/ 221.

⁷⁸ Tâha, 20/14.

⁷⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/50.

⁸⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 5/50.

⁸¹ Buhârî, *Mevâkit*, 37.

⁸² Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't-Tahavî*, 1/708.

kılındığı gibi, size de farz kılındı.”⁸³ ve “(O sayılı günler) insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur’ân’ın kendisinde indirildiği ramazan ayıdır.”⁸⁴Cessâs’a göre âyette yer alan “üzerinize yazıldı” ifadesi, vücûbiyete delâlet etmektedir.⁸⁵

Cessâs, Bakara Sûresi’nin 183. Âyetinde orucun farz olduğunu fakat orucun ne zaman ve nasıl eda edileceği ile ilgili hükümleri içermemesi sebebiyle âyetin mücmel kaldığını belirtmiştir. Ancak ona göre akabinde gelen âyetler, oruç tutulacak günlerin sayısını ve oruç tutulacak vakti açıklamış ve Ramazan ayında oruç tutulmasını emrettiğini ifade etmiştir.⁸⁶

2.2.2.2. Niyet

Namaz, zekât, hac ve kefâretlerin geçerli olması için bu ibâdetlerin niyetle yapılmasının şart olduğu hususunda âlimler arasında ihtilâf yoktur. Fakat oruçta niyetin hükmü hakkında farklı düşünceler belirtilmiştir. Cessâs’a göre niyet, vâcip oruçların geçerlilik şartıdır.⁸⁷ Ramazan orucu da bu hüküm kapsamında kabul edilmiştir. Ancak Züfer, Ramazan orucu için niyetin farz olmadığını savunmuş, orucu abdeste benzeterek, Ramazan orucu için de niyetin gerekmeceğini söylemiştir.⁸⁸

Mâlik’e göre vâcipliği belli günlerle sınırlı olmayan oruç, geceden niyet edilmemesi durumunda geçerli olmaz. Vâcipliği belli günlerle sınırlı olan oruca gelince kişi, o günlerde oruçlu olacağını bildiği için oruca niyet etmesine gerek yoktur. Örneğin, “Bir ay peş peşe oruç tutmayı adadım” diyen kişi, o ayın ilk gününde niyet ederek oruca başlar ve diğer günlerde niyet etmeden oruca devam ederse tuttuğu oruçlar geçerli olur.⁸⁹

Şâfiî’ye göre de Ramazan orucu olsun başka oruçlar olsun, vâcip oruçlara geceden niyet edilmesi gerekir. Ona göre nafîle oruçlar için zevalden önce niyet edilmesi yeterli olur.⁹⁰

Cessâs’a göre Ramazan orucu için ilk oruç gününde yapılan bir niyetin ayın tamamı için yeterli olduğunu söyleyenlerin görüşü isabetli değildir. Çünkü birinci günün orucu tamamlandıktan sonra ertesi günün orucuna başlanması için yeni bir niyet gerekli olur. Şu halde ilk günde olduğu gibi, ikinci günde de oruca başlayabilmek için niyetin olması gerekir. Ona göre ramazan orucu da olsa her gün niyet edilmesi vâciptir.⁹¹

2.2.2.3. Farz Orucun Kazası

Oruç, mâhiyet ve şekil bakımından farklı olsa da önceki ümmetlere farz kılındığı gibi Müslümanlara da farz kılınmıştır.⁹² Cessâs’a göre kişinin tutamadığı oruçları sonradan kaza etmesi “Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun”⁹³ âyetiyle sabit olmuştur.

⁸³ Bakara, 2/183.

⁸⁴ Bakara, 2/185.

⁸⁵ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 1/215.

⁸⁶ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 1/216.

⁸⁷ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 1/243.

⁸⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t-Tahavî*, 2/301.

⁸⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t-Tahavî*, 2/302.

⁹⁰ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 1/245.

⁹¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t-Tahavî*, 2/301.

⁹² Bakara, 2/183.

⁹³ Bakara, 2/184.

Cessâs'a göre bu âyet, tutulamayan Ramazan orucunun kazasının vâcip olduğunu göstermektedir. Ayrıca âyet, kaza edilen oruç için fidye ödenmesinin gerekli olmadığına da delâlet etmektedir.⁹⁴ Ona göre orucun kaza edilmesinin yanında fidye verilmesi gerektiğini söylemek, nassa ilave yapmak demektir ki nassa ilave yapmak da kendisinin misli nass olmadıkça caiz değildir. Fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri görüşe göre orucun kazası, senenin sonuna kadar ertelenmesi durumunda fidye gerekmez.⁹⁵

2.2.2.4. Nâfile Orucun Kazası

Yüce Allah'ı yüceltmek kastıyla yapılan ibadetler, ister farz ister nâfile olsun eksiksiz biçimde yapılması gerekir. Yüce Allah konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: *"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."*⁹⁶

Cessâs'a göre bu âyet, nâfile oruca başlayan kimsenin başladığı orucu tamamlaması gerektiğine delâlet etmektedir.⁹⁷ Ona göre âyet, nâfile olarak başlanan orucun mazeretli veya mazeretsiz bozulması durumunda kaza edilmesini gerektirmektedir. Çünkü ona göre nâfile oruca başladıktan sonra orucun tamamlanması vâciptir.⁹⁸

Başlanan nâfile ibâdetin tamamlanmasının vâcip olduğuna delil olarak şu âyet de getirilmiştir: *"Kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk. Kendi yanlarından uydurdukları ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar."*⁹⁹

Cessâs'a göre kişi, sorumlu olmadığı bir şeyi bazen fiil bazen de sözle kendine vâcip hale getirebilir. Ona göre Yüce Allah, ruhbanlığı icat ettikten sonra gereğini yapmayıp onu terk eden Hiristiyanları kınamıştır. Buna binâen bir kimse, yükümlü olmadığı bir ibâdeti yapmaya başlar veya onu kendine vâcip kılacak bir şey söylerse ibâdeti tamamlamakla yükümlüdür. O, Hiristiyanların ruhbanlığı icat ettiklerini ve onun gereğini yapmadıkları için kınandıklarını, kınamanın da ancak vâciplerin terkinde olabileceğini savunmuştur.¹⁰⁰ Bu hususla ilgili olarak şu âyet de delil olarak gösterilmiştir:

Cessâs, *"İpliğini iyice eğirip büktükten sonra tekrar çözüp bozan kadın gibi olmayın."*¹⁰¹ âyetinin nâfile ibâdete başlayan herkes hakkında genel hüküm içerdiği görüşündedir. Ona göre nâfile ibâdetin yarıda bırakılması âyetle yasaklanmış, ibâdetini yarıda bırakan kişi, "ipliğini çözüp bozan kadın" gibi değerlendirilmiştir.¹⁰²

2.2.3. Zekât

Bu bölümde Cessâs'ın vâcip bağlamında ele aldığı zekâtın vücûbiyeti ve fitır sadakası aktarılacaktır.

⁹⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't-Tahavî*, 2/441.

⁹⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/262.

⁹⁶ Bakara, 2/187.

⁹⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/291.

⁹⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/292.

⁹⁹ Hadid, 57/27.

¹⁰⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/292.

¹⁰¹ Nahl, 16/92.

¹⁰² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/292.

2.2.3.1. Zekâtın Vücûbiyeti

Cessâs, zekâtın temizlemek ve arınmak anlamlarına geldiğini ve zekâtın vâcip olan emir kapsamında olduğunu belirtmiştir.¹⁰³ Zekât, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde namazla beraber anılmakta ve zekâtın yerine getirilmesi takva ile ilintilenmektedir. Bu husus âyette şöyle işlenmektedir: *"(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar."*¹⁰⁴

Cessâs'a göre âyetteki infâk vâcip olup, bu infâk zekât ve fitr sadakasıdır.¹⁰⁵ *"(Mallarımızı) Allah yolunda harcamın."*¹⁰⁶ ve *"Onlar ki altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamazlar."*¹⁰⁷

Cessâs'a göre bu âyetlerde yer alan mallar, zekât verilmesi gereken mallardır. Çünkü *"(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar."*¹⁰⁸ âyetinde görüldüğü gibi infâkta bulunma emri, namaz kılmak, Allah'a ve Kitab'a iman etmekle birlikte zikredilmiştir. Ayrıca ona göre infâkta bulunmak takva sahibi olmanın şartı ve Allah'tan sakınmanın gereği olarak belirtilmektedir.¹⁰⁹

Cessâs, zekâtın verileceği yerlerin de âyetle sabit olduğunu ifade etmiş ve şu âyeti nakletmiştir: *"Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."*

2.2.3.2. Fıtır Sadakası

Fıtır sadakası, dinen zengin sayılan kimselerin kendileri ve bakmakla yükümlü oldukları kimseler için vermiş oldukları sadakadır.¹¹⁰

Hz. Peygamber, köle-hür, büyük-küçük, kadın-erkek her müslümanın fitre vermesi gerektiğini ifade etmiştir.¹¹¹

Başka bir rivâyette ise Kays b. Sa'd'tan şöyle nakledilmiştir: *"Zekâtın farz kılınmasından önce Hz. Peygamber fıtır sadakasının verilmesini emretti. Zekât farz kılınca, Müslümanların fıtır sadakasını vermelerini ne emretti ne de yasakladı. Ama onlar yine de bu sadakayı veriyorlardı."*¹¹²

Kay's b. Sa'd'ın rivayetini esas alan kimi âlimler fıtır sadakasının sünnet olduğunu ve vücûbiyetinin neshedildiğini savunmuşlardır. Cessâs ise bu rivâyetin sahih olması durumunda fıtır sadakasının neshedildiğine delâlet etmeyeceğini savunmuştur. Ona göre zekâtın farz oluşu, fıtır sadakasının vâcip kalmasına engel değildir. Zekâtın farz kılınması, fıtır sadakasının vâcip

¹⁰³ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, 2/264.

¹⁰⁴ Bakara, 2/3.

¹⁰⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/28.

¹⁰⁶ Bakara, 2/195.

¹⁰⁷ Tevbe, 9/34.

¹⁰⁸ Bakara, 2/3.

¹⁰⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/28.

¹¹⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, 2/349.

¹¹¹ Ebû Dâvûd, Zekât, 20

¹¹² Nesâî, Zekât, 35.

kılınmasından öncedir.¹¹³ Âyette şöyle buyrulmaktadır: “Allah’a ortak koşanların vay haline! Onlar zekâtı vermeyen kimselerdir. Onlar âhireti de inkâr ederler.”¹¹⁴

Cessâs’a göre fitır sadakasının Medine’de emredilmiş olması, zekâttan sonra vâcip olduğunu göstermektedir. Ona göre bu durumda zekâtla fitır sadakasının neshedildiği düşünülemez.¹¹⁵

Cessâs’a göre fitır sadakasının îfa edilmesini gerektiren nakiller, onun vâcip olduğunu göstermektedir. Ona göre fitır sadakasının subûtu zannî olsa da delâlet ettiği mananın kat’î olması onun vâcip olmasını gerektirmektedir.¹¹⁶

2.2.4. Hacc

Bu başlık altında haccın vücûbiyeti, ihrâm, ziyâret tavafı, Arafat vakfesi, sa’y ve Müzdilife vakfesi ele alınarak, Cessâs’ın hacca bağlı vâcip anlayışı aktarılacaktır.

2.2.4.1. Haccın Vücûbiyeti

Hac, Yüce Allah’ın mali ve bedeni olarak gücü yeten kullarından yerine getirmelerini istediği ibadettir. Kur’ân-ı Kerîm’de bu husus şöyle anlatılmaktadır: “Gitmeye gücü yetenlerin o evi ziyâret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”¹¹⁷

Cessâs’a göre bahsi geçen âyet, şartların bulunması halinde haccın vâcip olduğunu göstermektedir. Ona göre hac ibadetinin yapılacağı yerlere ulaşma imkânı bulan ve o yolculuğa güç yetirebilen kimsenin hacetmesi gerekir. O, âyette geçen, “yolculuğa gücü yeten” ifadesiyle, oraya gitme imkânı bulan kimselere işaret ettiğini, “sebil” kelimesiyle de ulaşma manasının kastedildiğini savunmuştur.¹¹⁸

Hz. Peygamber’den rivâyet edilen bir hadiste “Kendisini Allah’ın evine ulaştıracak binek ve azığa sahip olduğu halde hacetmeyen kimsenin Yahudi veya Hirstiyan olarak ölmesi arasında bir fark yoktur. Zira Yüce Allah Kur’ân’da: ‘Gitmeye gücü yetenlerin hacetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.’ buyurmaktadır”¹¹⁹

Cessâs’a göre Hz. Peygamber’in hadisinde hac yolculuğuna güç yetirebilmek için azık ve bineğin mevcut olmasının şart olduğu belirtilmiştir. Ancak ona göre güç yetirme hali azık ve binekle sınırlı değildir. Zira o, hasta, korku, yolculuğa çıkamayacak kadar yaşlı, kötürüm ve Mekke’ye ulaşmada güçlük çeken kimselerin azık ve binek bulsa bile hac yoluna güç yetiremeyeceği görüşündedir.¹²⁰

2.2.4.2. İhrâm

İhrâm, normal şartlarda helal olan bir takım davranışların hac veya umreye niyet edilmesiyle haram olmasıdır. Cessâs, haccın kat’î vâciplerini ihrâm, ziyâret tavafı ve Arafat vakfesi olarak tespit etmiştir.¹²¹

¹¹³ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 1/163.

¹¹⁴ Fussilet, 41/6-7.

¹¹⁵ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 1/163.

¹¹⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t-Tahavî*, 2/349.

¹¹⁷ Âli İmrân, 3/97.

¹¹⁸ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 2/307.

¹¹⁹ Tirmîzî, Hacc, 3.

¹²⁰ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 2/308.

¹²¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t-Tahavî*, 2/546.

Cessâs, ihrâmın vücûbiyetine şu âyeti delil göstermiştir: “*Kim o aylarda hacca başlarsa*”¹²²

Cessâs’a göre âyette zikredilen “başlarsa” ifadesi, ihrâma girerek hacca başlamak anlamına gelmektedir. Çünkü hacın diğer fiilleri ancak ihrâma girdikten sonra yapılabilir. Ona göre âyette ihrâma girerek hacca başlamak için belli bir vakit belirtilmemesine rağmen hacın diğer fiilleri için belli vakit tayin edilmiştir. Ona göre âyette sözü edilen farz kılma, yani ihrâma girme hacın kendisi değildir. Cessâs’a göre hacca başlamak, vakit sınırlandırması olmayan ihrâma girmek olduğuna göre hac aylarından önce de ihrâma girilebilir.¹²³

Cessâs, bu âyetin zahirinin, hac aylarından önce veya hac aylarında ihrâma girmekle hac fiillerinin yapılmasını gerektirdiği görüşündedir. Ona göre âyette geçen lafzın manası, her iki durumda da yani haccdan önce ve hacc esnasında girilebileceğini göstermektedir.¹²⁴

2.2.4.3. Ziyâret Tavafı

Haccın kat’î vâciplerinden olan ziyâret tavafı, izâfe tavafı olarak da isimlendirilmektedir.¹²⁵ Cessâs, ziyâret tavafının vücûbiyetine delil olarak şu âyeti getirmiştir: “*Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atîk’i (Kâbe’yi) tavaf etsinler.*”¹²⁶

Cessâs’a göre “*Sonra kirlerini gidersinler*”¹²⁷ âyetinde yer alan emir gereklilik ifade etmektedir. Ona göre Kurban Bayramının birinci gününde ziyâret tavafından başka yapılacak bir tavaf yoktur. O, âyette geçen ifadenin ziyâret tavafına delâlet ettiği görüşündedir.¹²⁸

Cessâs’a göre “*Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın.*”¹²⁹ âyeti ziyâret tavafının vücûbunun kat’î olduğuna delâlet etmektedir. Ona göre ziyâret tavafını yapmayan kimse için hacın yasakları devam etmekte ve ziyâret tavafını eda edene kadar haccı tamamlanmamış sayılmaktadır. Bu durumda ziyâret tavafı kat’î vâcip hükmünde kabul edilmiştir.¹³⁰

2.2.4.4. Arafat Vakfesi

Arafat vakfesi, hacın kat’î vâciplerinden birisidir. Hz. Peygamber, “*Hac Arafat’tır.*”¹³¹ buyurarak, hacın vakfesiz olamayacağını ifade etmiştir.

Cessâs’a göre “*Arafattan ayrılıp (sel gibi Müzdelife’ye) akın ettiğinizde, Meş’ar-i Haram’da Allah’ı zikredin.*”¹³² âyeti Arafat vakfesinin hac görevlerinden olduğuna delâlet etse de zahirde vücûbiyetine işaret eden bir anlam yoktur. Ancak âyetin devamında Yüce Allah’ın “*Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin.*”¹³³ buyruğu, Arafat vakfesi yapmanın vücûp ve gerekliliğini bildirmektedir. Ona göre âyette bahsi geçen Arafat’tan inne emrinin mümkün

¹²² Bakara, 2/197.

¹²³ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 1/382.

¹²⁴ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 1/382.

¹²⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru’t-Tahavî*, 2/538.

¹²⁶ Hacc, 22/29.

¹²⁷ Hacc, 22/29.

¹²⁸ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 5/74.

¹²⁹ Bakara, 2/196.

¹³⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru’t-Tahavî*, 2/544.

¹³¹ Tirmîzi, Tefsir, 2.

¹³² Bakara, 2/198.

¹³³ Bakara, 2/199.

olabilmesi için orada bulunmak gerekir. Bu sebeple Cessâs âyetin bağlamında Arafat'ta vakfe yapmayı vâcip olarak değerlendirmiştir.¹³⁴

Cessâs'a göre âlimlerin çoğunluğu, Arafat'ta vakfe yapılmaması durumunda haccın geçersiz olacağı görüşündedirler. Cessâs da çoğunluğun görüşünü paylaşarak Arafat'da vakfe yapmanın haccın kat'î vâcîplerinden olduğunu belirtmiştir.¹³⁵

2.2.4.5. Müzelife Vakfesi

Âlimlerin vâcip mi sünnet mi olduğu hususunda ihtilaf ettikleri Müzdelife vakfesine Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle yer verilmiştir: "*Arafattan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde, Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve Onu (Allah'ı), size gösterdiği gibi zikredin.*"¹³⁶

Cessâs, âyette geçen "meş'ar-i haram"ın Müzdelife olduğu hususunda âlimler arasında ihtilaf olmadığını belirtmiştir. Ona göre bazı âlimler, meş'ar-i haramdaki zikrin, Müzdelife'de birleştirilerek kılınan akşam ve yatsı namazları olduğunu savunmuşlardır. Bu sebeple o, Müzdelife'nin cem' olarak da isimlendirildiğini ifade etmiştir.¹³⁷

Cessâs'a göre âyetin devamında yer alan "*Onu (Allah'ı), size gösterdiği gibi zikredin.*"¹³⁸ ifadesiyle vakfede yapılan zikir olduğu, âyette geçen ikinci zikir kelimesiyle akşam namazının kastedildiğini belirtmiştir. Böylelikle o, âyette yer alan iki zikir kelimesinin boşuna telafuz edilmediğini, birinin diğerinden farklı olduğunu ifade etmiştir.¹³⁹

Cessâs, "*Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin.*"¹⁴⁰ âyetinin emir olduğunu ve vücûp gerektirdiğini savunmuştur. O, Müzdelife vakfesi esnasında zikir yapmanın vâcip olmadığını, fakihlerin bu konuda görüş birliği içinde olduğunu aktarmıştır.¹⁴¹

2.2.4.6. Sa'y

Sa'yın hükmü hakkında muhtelif yaklaşımlar söz konusudur. Kimi âlimler sa'yın hükmünü farz, kimi vâcip, kimi de mendûp olarak değerlendirmiştir.¹⁴² Konuyla ilgili Yüce Allah âyette şöyle buyurmaktadır: "*Şüphesiz, Safâ ile Merve Allah'ın nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyâret eder ve onları da tavaf ederse bunda bir günah yoktur. Her kim de günlünden koparak bir hayır işlerse şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir.*"¹⁴³

Cessâs'ın belirttiği üzere Hanefîlere göre sa'y, haccın aslî rükünlerine bağlı görevlerdendir. Onlara göre sa'yı yapmadan evine dönen kimsenin sa'y yerine kurban kesmesi yeterlidir. Aynı durum Müzdelife vakfesi, cemerâta taşlama ve veda tavafında da geçerlidir.¹⁴⁴

Cessâs, "*Onları da tavaf (sa'y) ederse bunda günah yoktur*"¹⁴⁵ âyetinin zâhirî sa'yın vâcip ve sünnet değil gönüllülük esasına göre yapılan ve yapılması durumunda da sevap kazandıran bir

¹³⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/386.

¹³⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/386.

¹³⁶ Bakara, 2/198.

¹³⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/390.

¹³⁸ Bakara, 2/198.

¹³⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/390.

¹⁴⁰ Bakara, 2/198.

¹⁴¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/390.

¹⁴² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/118.

¹⁴³ Bakara, 2/158.

¹⁴⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/118.

amel olduğunu gösterece Hz. Peygamber, sa'yı haccın farzlarını tamamlayan bir görev olarak eda ettiğini belirtmiştir. Cessâs, Kur'ân-ı Kerim'de haccın farzlarının mücmel olduğunu, Hz. Peygamber'in yaptığı sa'yı da âyette yer alan mücmel olanı tebyin olarak değerlendirmiş ve bunun vücûbiyete delâlet ettiğini savunmuştur. Buna göre sa'y, haccın farzını tamamlayıcı bir unsur olarak vâcib kabul edilmiştir.¹⁴⁶

Cessâs'a göre Hz. Peygamber'in Safâ ve Merve arasında yapmış olduğu sa'yın mendûbiyetine dair açık emare olmadığı sürece Hz. Peygamber'in uygulaması vâcib hükmündedir. Ona göre sa'y, hac ve umrenin ana rükünlerinden tavafa bağlı bir ibâdet olup; tavaf haccın bir parçası, sa'y da tavafın bir parçasıdır.¹⁴⁷

2.2.5. Kurban

Yükümlülük şartlarını taşıyan kimselerin kurban kesmeleri; İbrahim en-Nehâî, Ebû Hanife, Evzâî, Züfer, Leys b.Sa'd, İmam Muhammed ve bir rivâyete göre Ebû Yusuf'a göre vâcibtir.¹⁴⁸

Cessâs, kurban kesmenin vâcib olduğunu savunanların şu âyeti delil olarak getirdiklerini aktarmıştır: *"De ki: Şüphesiz benim namazım da diğer ibâdetlerim de yaşamam da ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. İşte ben bununla emrolundum."*¹⁴⁹ Cessâs'a göre bu âyet, kurban kesme emrini içermekte olup; burada geçen "nüsük" kelimesi ile Kurban Bayramı kastedilmiştir. Ona göre şu rivâyet de buna delâlet etmektedir:

Said b. Cübeyr'in bildirdiğine göre İmrân b. Husayn, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: *"Ey Fatıma, kalk kurbanının yanında dur. Çünkü onun kanından yere düşen ilk damla sebebiyle işlediğin bütün günahların silinir. Ve şunu da söyle: 'Şüphesiz benim namazım da diğer ibâdetlerim de yaşamam da ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir.'"*¹⁵⁰

Kurban kesmenin vâcibliğine şu âyet de delil getirilmiştir: *"Rabbin için namaz kıl ve kurban kes."*¹⁵¹ Cessâs'a göre âyetteki namaz ile bayram namazı, boğazlama (nahr) ifadesiyle kurban kastedilmiştir. Ona göre âyette belirtilen emir dâhilinde kurban kesmek, Hz. Peygamber'e vâcib kılınmış, ona vâcib kılınan bize de vâcibtir.

2.2.6. Adak ve Yeminler

Cessâs'a göre yapılması vâcib olmayan bir şey, adandıktan sonra yapılması vâcib hale gelir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Akitlerinizi yerine getirin."*¹⁵² ve *"Antlaşma yaptığımız zaman, Allah'a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin."*¹⁵³

Cessâs, âyette adaklarını yerine getirmeyenlerin kınandığını, ibâdet cinsinden yapılan adakların aynıyle yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵⁴

¹⁴⁵ Bakara, 2/158.

¹⁴⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/119.

¹⁴⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/119.

¹⁴⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/85.

¹⁴⁹ En'âm, 6/162-163.

¹⁵⁰ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 238.

¹⁵¹ Kevser, 108/2.

¹⁵² Mâide, 5/1.

¹⁵³ Nahl, 16/91.

¹⁵⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/287.

Cessâs'a göre mübâh bir şey adakla vâcib hale gelmez. Ona göre böyle bir şeyi adayan kimse, yemin kastetmiş ve adağını yerine getirmemişse yemin kefâreti ödemelidir.¹⁵⁵

Cessâs'a göre haram cinsinden adakların Allah'a karşı masiyet ve günah olmaları bakımından bunların yapılması caiz değildir. Cessâs, haram bir işi adayan kişinin yemin kastetmesi halinde yeminin gerçekleşeceğini ve yeminin gereğini yapmadığı için de kefâret ödeyeceğini savunmuştur.¹⁵⁶

Cessâs'a göre adaklar gibi yeminler de ibâdetler, mübâhlar ve günah olan işler üzerine yapılabilir. Yemin, ibâdet cinsinden bir şey üzerine edilirse o şey, yemin sebebiyle vâcib hale gelmez. Ancak yapılmasına yemin edilince de kişinin o şeyi yapması gerekir. Aksi halde yemini bozulur ve kefâret ödemesi gerekir. Bu sebeple Hanefî müçtehitlerine göre bir kimse "vallahî yarın oruç tutacağım" der ve sonrasında oruç tutmazsa bu kişiye gereken kaza değil yemin kefâretidir.¹⁵⁷

Cessâs, yeminlerin mübâh bir şey üzerine yapılabileceğini ifade etmiştir. O, ibâdetler ve mübâh işler üzerine edilen yeminlerin gereğini yapmanın zorunlu olmadığı görüşündedir. Ona göre yemin eden kişi dilerse yeminin gereğini yapar, dilerse yapmayıp yeminini bozar ve kefâret öder.¹⁵⁸

Cessâs'a göre, arzu edilen bir şey olmasa da mâsiyet ve günah işlemek üzerine de yemin edilebilir. Ona göre günah işlemeye yemin eden kimsenin yeminin gereğini yapması caiz olmayıp bu kişinin yeminini bozup kefâret ödemesi gerekir. Zira Hz. Peygamber "Bir şeye yemin edip de başka bir işi daha hayırlı bulan kişi, hayırlı bulduğu işi yapsın ve yemininden dolayı kefâret versin" ¹⁵⁹ buyurmuştur.¹⁶⁰

2.2.7. Allah Yolunda Cihat Etmek

Cihat, Allah yolunda sarf edilen bütün mücadelelerin ortak adıdır. Allah'ın dini yücelsin diye Müslümanların başta canları, malları ve diğer imkânlarıyla ortaya koydukları gayrettir.¹⁶¹ Allah yolunda cihadı kifâi vâcib olarak değerlendiren Cessâs, "Sizinle savaşanlara karşı siz de Allah yolunda savaşın. Ancak aşırı gitmeyin çünkü Allah aşırı gidenleri severmez."¹⁶² "Onları her nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Zulüm ve baskı adam öldürmekten daha ağırdır."¹⁶³ âyetlerini görüşüne delil getirmiştir:

Cessâs, hicretten önce savaşın yasak olduğu hususunda âlimler arasında ihtilaf olmadığını belirtmiş¹⁶⁴ ve buna delil olarak şu âyeti göstermiştir: "Kötülüğü en güzel şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir."¹⁶⁵

¹⁵⁵ Cessâs, Şerhu Muhtasarı't-Tahavî, 4/419.

¹⁵⁶ Cessâs, Şerhu Muhtasarı't-Tahavî, 4/419.

¹⁵⁷ Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân, 3/ 287.

¹⁵⁸ Cessâs, Şerhu Muhtasarı't-Tahavî, 4/428.

¹⁵⁹ Müslim, Eymân, 3.

¹⁶⁰ Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân, 3/288.

¹⁶¹ Cessâs, Şerhu Muhtasarı't-Tahavî, 4/8.

¹⁶² Bakara, 2/190.

¹⁶³ Bakara, 2/191.

¹⁶⁴ Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'ân,1/319.

¹⁶⁵ Fussilet, 41/35.

Cessâs, “Sizinle savaşanlara karşı siz de Allah yolunda savaşın.” âyetinin “Onları her nerede yakalarsanız öldürün.” âyetini nesh ettiğini, savaşın ancak Müslümanlara bir düşmanlık veya savaş durumunda emredildiğini, Müslümanlarla savaşmayan ve onlara düşmanlık etmeyen gayr-ı müslimlerle savaşmanın haddi aşmak olduğunu ve bu durumun âyetle kınandığını ifade etmektedir. Bu durumda Müslümanlara savaş açılması veya yurtlarından çıkarılma tehlikesine karşı Yüce Allah, cihadı vâcip kılmıştır.¹⁶⁶

2.2.8. İyiliği Tavsiye Edip Kötülükten Sakındırmak

İslâm dini, iyiliğin yayılması ve kötülüğün engellenmesini hedeflemiştir. Bu görevi de müminlerden bir kısmına vâcip kılmıştır. Cessâs, buna delil olarak şu âyeti getirmiştir: “Sizden, hayra çağırın, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”¹⁶⁷ Cessâs, bu âyetin iki anlama gelebileceğini, birincisinin iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmanın herkesi kapsayan vâcip olduğu, ikincisinin ise herkes için farz-ı ayn olmayıp farz-ı kifâye olduğudur. O, bu âyetten ikinci anlamın daha isabetli olacağını savunmuştur.¹⁶⁸

Cessâs, Yüce Allah’ın mezkûr âyette, “Sizden bir topluluk yapın” buyruğuyla, bu görevi herkesin değil, bazı kimselerin yerine getirmesiyle emrin tamam olacağı kanaâtindedir. O, bazı âlimlerin iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmanın herkes için farz-ı ayn olduğu görüşünü benimsediklerini belirtmiştir. Bu âlimler, âyette geçen belli bir topluluğa hitabı mecaz olarak kabul etmişler ve herkesin bu görevle yükümlü olduğunu savunmuşlardır.¹⁶⁹

Cessâs, iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmanın farz-ı kifâye olduğu görüşünün doğruluğunu, bu görevi birilerinin yerine getirmesiyle diğerlerinin yükümlülükten kurtulduğunu; cihat etme, cenazeyi yıkama, kefenleme, namazını kılma ve defnetme gibi görevlerin de bunun gibi olduğunu belirtmiştir. Bu görevlerin farz-ı kifâye kabul edilmemesi durumunda, birilerinin bu görevleri yerine getirmesiyle diğerlerinin yükümlülükten kurtulması mümkün değildir.¹⁷⁰

Nitekim, “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten sakındırarsınız.”¹⁷¹ şeklindeki âyet bu görüşün delili olarak ifade edilmiştir.

2.3. Aile Hukukunda Vâcip: Mehir

Vâcip hüküm kategorisi bağlamında Cessâs’ın *Ahkâmu’l-Kur’ân*’ında aile hukuku kapsamında mehir konusunu işlediği görölmektedir.

Cessâs’a göre “Sahiplerinin izniyle onlarla eolenin, mehirlerini verin.”¹⁷² âyeti vâcip bir şeyi mendûp bir şeye bağlamanın caiz olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü o, evlenmenin mendûp olduğunu ancak farz olmadığını, evlenilecek kadına mehir vermenin ise vâcip olduğunu belirtmiştir.¹⁷³

¹⁶⁶ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 1/319.

¹⁶⁷ Âli İmrân, 3/104.

¹⁶⁸ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 2/315.

¹⁶⁹ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 2/315.

¹⁷⁰ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 2/316.

¹⁷¹ Âli İmrân, 3/110.

¹⁷² Nisâ, 4/25.

¹⁷³ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 3/86.

Cessâs, “*Bunların dışında kalanlar ise mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı.*”¹⁷⁴ âyetiyle erkeğin kadından yararlanmasının mehir şartına bağlandığını, bunun da iki manaya delâlet ettiğini belirtmiştir:

- 1) Mehir, mal cinsinden bir şey olmalıdır.
- 2)Kadının mehri, teslim edilebilir olmalıdır.¹⁷⁵

Cessâs’a göre “*Bunların dışında kalanları ise mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı.*”¹⁷⁶ âyeti, mal sayılmayan şeyin mehir olmayacağını, bir şeyin mehir sayılabilmesi için mal olmasının şart olduğunu göstermektedir. Ona göre âyetten anlaşılan, bir veya iki dirhem mal olarak kabul edilemeyeceğidir. Cessâs, mehrin en az on dirhem olması gerektiğini, bir veya iki dirhemlik paranın mehir olarak belirlenmesinin sahih olmadığını savunmuştur.¹⁷⁷

2.4. Miras Hukukunda Vâcip

Bu bölümde vâcip olan miras payları ve vasiyet konuları ele alınacaktır.

2.4.1. Miras Payları

Cessâs, cahiliye dönemi insanların nesep ve sebep olmak üzere iki şekilde mirasa hak kazandıklarını, nesep hak edilen mirastan kadın ve çocuklara pay verilmediğini belirtmiştir.¹⁷⁸

İslâmiyet’in ilk zamanlarında, evlat edinme, anlaşma (ahitleşme) ve hicretle tesis edilen kardeşliğe bağlı miras hakkı bulunmaktaydı. Genel kabûle göre miras âyetleri, evlat edinme, anlaşma ve hicret sebebiyle mirasçı olmayı neshetmiştir. Cessâs, anlaşma sebebiyle mirasa hak kazanmanın neshedilmediğini, ancak akrabalık bağının bundan daha öncelikli olduğunu, ölenin akrabası yoksa kendisiyle anlaşma yapılan kimsenin mirasçı olacağını savunmuştur.¹⁷⁹

Mirasa hak kazanmanın bir diğer yolu akrabalık (nesep) bağıdır. Bu kısım üç gruba ayrılmaktadır: Ashâbu’l-ferâiz (belli payların sahibi), asabeler ve zevi’l-erhâmıdır.¹⁸⁰ Bu durum Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle anlatılmaktadır: “*Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara, azından da çoğundan da bir pay vardır.*”¹⁸¹ Cessâs, âyette geçen “*farz kılınmış birer hisse*” ifadesinin şu âyette açıklandığını ifade etmiştir: “*Allah size çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadının payı kadar (vermenizi) emreder.*”¹⁸²

Yüce Allah, Nîsa Suresi’nde miras paylarını geniş bir biçimde açıkladıktan sonra şöyle buyurmuştur: “*İşte bu (hükümler) Allah’ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah’a ve Peygamber’ine itaât ederse, Allah onu içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlere sokar. İşte bu büyük başarıdır. Kim de Allah’a ve Peygamber’ine isyan eder ve onun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedi kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.*”¹⁸³ Cessâs, âyette belirtilen paylar için tavsiye ifadesi kullanılmış olsa da emir telakki edilmesi gerektiğini, bu durumda mirasın

¹⁷⁴ Nîsâ, 4/24.

¹⁷⁵ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 3/86.

¹⁷⁶ Nîsâ, 4/24.

¹⁷⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı’t-Tahavî*, 1/473.

¹⁷⁸ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 3/3.

¹⁷⁹ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 3/7.

¹⁸⁰ Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 3/7.

¹⁸¹ Nîsa, 4/7.

¹⁸² Nîsa, 4/11.

¹⁸³ Nîsa, 4/13-14.

paydaşlara belirtilen şekilde dağıtılmasının vâcip olduğunu, aksi durumda Allah'ın azabıyla karşı karşıya kalınacağını ifade etmiştir.¹⁸⁴

2.4.2. Vasiyet

Ölmeden önce kişinin ardında bırakacağı mülkü için vasiyette bulunması vâcip olarak değerlendirilmiştir. Cessâs, konuya "Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı."¹⁸⁵ âyetile giriş yapmaktadır.

Cessâs'a göre selef âlimleri, âyette geçen "hayır" kelimesiyle "mal" lafzının kastedildiğini savunmuşlardır. Âyette geçen vasiyetin vâcip olup olmadığı hususunda âlimler farklı görüş ortaya koymuşlardır. Ona göre bazı âlimler, vasiyetin vâcip olmayıp, mendûp ve irşâdî olduğunu, bazı âlimler ise vasiyetin daha önce vâcip olduğunu ancak sonra neshedildiğini söylemişlerdir.¹⁸⁶

Cessâs, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara vâcip olduğuna göre başkalarının da vasiyette bulunmasının vâcip olduğu görüşündedir. Cessâs'a göre vasiyetin yapılmasını emreden âyette Allah'tan sakınan kimselerin özellikle zikredilmiş olmasından anlaşılmaktadır ki Allah'a karşı gelmekten sakınmanın (takvâli olmanın) göstergesi olan vasiyet vâciptir.¹⁸⁷

Cessâs yukarıdaki âyete göre ilk dönemlerde vasiyette bulunmanın vâcip olduğunu daha sonra vâcip olan vasiyetin miras âyetleriyle neshedildiğini savunmuştur. O, Hz. Peygamber'den nakledilen "Mirasçıya vasiyet yoktur."¹⁸⁸ rivâyetinin de bunu desteklediği görüşündedir.¹⁸⁹

2.5. Ceza Hukukunda Vâcip

Ahkâmu'l-Kur'ân'da vâcip bağlamında Cessâs'ın kısas, kazif, zina, hırsızlık suçu ve cezalarına dair değerlendirmeleri müşahade edilmektedir. Burada ceza hukuku kapsamında bu konular sırayla ele alınacaktır.

2.5.1. Kısas

Cessâs'a göre kısas, fâile, yaptığı fiilin mislinin uygulanması demektir. "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın."¹⁹⁰ âyeti öldürdükleri kimseler için müminlere kısas uygulamanın farz olduğunu belirtmektedir. Ona göre öldürülen kimse, köle veya zimmî, erkek ya da kadın olsun hüküm aynı olup; kısas âyetinin müminlere hitap etmesi, tahsise dair bir delil bulunmadıkça, kısasın uygulanması için öldürülen kimsenin mümin olmasının şart olduğunu göstermez.¹⁹¹

Kısasın uygulanma şekliyle ilgili Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın."¹⁹² Cessâs'a göre Yüce Allah, bu âyetlerle, cezalandırmanın

¹⁸⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/8.

¹⁸⁵ Bakara, 2/180.

¹⁸⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/202.

¹⁸⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/202.

¹⁸⁸ Tirmizi, *Vesâye*, 5.

¹⁸⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasaru't-Tahavî*, 4/154.

¹⁹⁰ Bakara, 2/178.

¹⁹¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/164.

¹⁹² Nahl, 16/126.

misliyle yapılmasını vâcip kılmış; kisası uygulamakla görevli olan kimsenin veya maktûlün velisinin katile yaptığından fazla acı çektirmesine izin vermemiştir.¹⁹³

Cessâs'a göre "Öldürülenler hakkında size kisas farz kılındı."¹⁹⁴ ve "Yaralar da kısasa tâbîdir."¹⁹⁵ âyetleri haddi aşmadan kisas yapılmasını emrettiğine göre kisas uygulamasında kâtilin yaptığından fazlasını yapmak caiz olmaz. Zira âyette, "Bundan sonra tecâvüzde bulunana elem dolu azap vardır."¹⁹⁶ buyurulmaktadır.

2.5.2. İffete İftira Suçu (Kazif)

Yüce Allah, insanın canını ve kanını koruma altına aldığı gibi insanın şeref ve onurunu da koruma altına almıştır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun."¹⁹⁷ Cessâs'a göre bu âyet, her ne kadar iffetli kadınlara mahsus görünsede kadınlar gibi iffetli erkekleri de kapsamaktadır. İffetli kadına zina iftirasında bulunan kimseye kazf (iftira) haddi uygulanması vâcip olduğu gibi iffetli erkeğe zina iftirasında bulunan kimseye de uygulanması vâciptir.¹⁹⁸

Değerlendirme ve Sonuç

Bu bölüme kadar Cessâs'ın *el-Fusûl* ve *Ahkâmu'l-Kur'ân* eserlerinde vâcip bağlamında işlenen görüş ve tespitler aktarılmıştır. Bu başlık altında ise usûl-fürû tutarlılığını tahlil etmek, usûldeki verilerle furûdaki değerlendirmelerin muvâfakatini araştırmak amacıyla Cessâs'ın vâcip kavramına ilişkin *el-Fusûl*'de yaptığı izâhlar ve verdiği bilgilerle *Ahkâmu'l-Kur'ân*'daki izâhlar ve bilgiler karşılaştırılacak ve iki farklı kaynaktaki bilgiler tutarlılık analizine tâbî tutulacaktır.

Vâcibi öncelikle vakit açısından tahlile tabi tutan Cessâs, belli bir zaman dâhilinde yapılan ve vaktin sonuna kadar ertelenebilen vâciplere muvakkat vâcip demiştir.¹⁹⁹ Cessâs, *el-Fusûl*'de öğle namazı vaktinden ikinci vaktine kadar öğle namazının vâcip olduğunu ertelenen namazda ise edanın vâcip zamanının vaktin sonu olduğunu ifade etmiştir. *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da yer verilen vâcipler, vakit yönünden incelendiğinde Cessâs'ın usûlde geliştirmiş olduğu kâideye furûda da yer verdiği, vakit namazlarının, cumâ namazının, vitir namazının, oruçta niyetin, hacta say'ın, veda tavafının, kurban kesmenin ve fitır sadakası vermenin muvakkat vâcip olarak bu kapsamda değerlendirildiği görülmektedir.

Nitekim Cessâs, muvakkat vâciplerin vaktin herhangi bir zamanında eda edilebileceğini, vitir namazının sabah namazına kadar kılınabileceğini, sabah namazı vaktinden önceki ânın vitrin vâcip vakti olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde ikinci namazından imsâk vaktine kadar oruca niyet edilebileceğini, niyetin imsâk vaktiyle vâcip olduğunu aktarmıştır.²⁰⁰ Müellif kurbanın bayram namazından bayramın üçüncü günü ikinci vaktine kadar kesilebileceğini, üçüncü günün ikinci namazından önceki son anlarda vâcip olacağını ifade etmek suretiyle *el-Fusûl*'de geniş vakitli vâciplere dair ortaya koyduğu yaklaşıma muvâfık biçimde furûa dair

¹⁹³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 1/167.

¹⁹⁴ Bakara, 2/178.

¹⁹⁵ Mâide, 5/45.

¹⁹⁶ Bakara, 2/178.

¹⁹⁷ Nûr, 24/4.

¹⁹⁸ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/110.

¹⁹⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/123.

²⁰⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/124.

değerlendirmeler yapmıştır. Cessâs'ın fitır sadakasının ramazan boyunca eda edilebileceğini ve bayram namazının kılınmasıyla vâcip hale geldiğini ifade etmesi de bu konuya ilişkin başka bir tutarlılık görünümüdür.²⁰¹

Cessâs *el-Fusûl*'de vakti tayin edilmemiş vâcipleri mükellefin en kısa zamanda yerine getirmekle yükümlü olduğunu ifade etmiştir.²⁰² Müellifin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da yer verdiği nâfilenin kazası,²⁰³ beş vakti geçmeyen kazaların tertip üzere kılınması,²⁰⁴ adak ve yeminlerin îfası,²⁰⁵ mehrin ödenmesi,²⁰⁶ kısasın uygulanması, gibi yükümlülükler geniş vakitli vâciplerdendir. Cessâs, usûlde olduğu fûrûda da bunların imkân ölçüsünde derhal yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁰⁷ Cessâs, *el-Fusûl* isimli eserinde kişinin, birden çok vâcip seçeneği içinden birisini seçmekle sorumlu olması ve bunlardan birini tercih etmesiyle seçtiği yükümlülüğün o kişiye vâcip olacağını ifade etmiştir.²⁰⁸

Ahkâmu'l-Kur'ân'da da buna değinen Cessâs, yeminin kefâretindeki seçeneklerden birini tercih etmesiyle o şeyin, mükellefe vâcip olacağını ifade etmiştir. O, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da kasten öldürme suçuna bağlı olarak mağdur veya yakınları tarafından kısas yerine diyetin tercih edilebileceğini, tercih edilen yaptırımın vâcip olacağını belirtmiş, usûlde belirttiği kuralı herhangi bir tutarsızlık söz konusu olmaksızın fûrûda uygulamıştır.²⁰⁹ Mehir konusunda da benzer yaklaşım gösteren Cessâs, tarafların müeccel veya muaccel mehir üzerine anlaşılacaklarını, hangisine karar kılarlarsa onun mükellef için vâcip olacağını ifade etmiştir.²¹⁰

Elde edilen bilgiler ışığında hem *el-Fusûl* hem de *Ahkâmu'l-Kur'an*'da yer alan muvakkat, müvessâ ve muhayyer vâcip gibi konulara ilişkin verilerin birbirine muvâfık olduğu, eserler arasında tutarlılığın bulunduğu, doğrudan ya da dolaylı biçimde çelişki olarak nitelendirilebilecek bir durumun bulunmadığı açık bir şekilde görülmektedir.

Sonuç olarak Cessâs'ın eserleri üzerinden ortaya konacak bir tümevarımla, usûl eserleri ile fûrû eserleri arasında tam bir muvâfakatin, tutarlılığın var olduğu, bu yargıyı güçlendirmek için başka kavram ve eserler üzerinden benzer çalışmaların yapılmasının gerekli olduğu ifade edilebilir.

²⁰¹ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/123.

²⁰² Cessâs, *el-Fusûl*, 2/105.

²⁰³ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2/262.

²⁰⁴ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/50.

²⁰⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/287.

²⁰⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/86.

²⁰⁷ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 5/86.

²⁰⁸ Cessâs, *el-Fusûl*, 2/156.

²⁰⁹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/288.

²¹⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 3/86.

KAYNAKÇA

- Ak, Ayhan, "Hasâisu mustalahi'l-vâcib ve envâuhu fi'l-kütübî'l-fıkhiyye elleti üllifet münzû biseti'n-Nebi hattâ asri İbn Rüşd el-Hafid", *OMÜİFD* 32 (2012): 219-235.
- , *Şâri'in Kesin ve Bağlayıcı Talebinin Kavramsal Tezahürü*, Samsun: Üniversite Yayınları, 2017.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Bardakoğlu, Ali. *İslami Kavramlar*. Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997.
- Beyhâkî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. (12 Cilt) thk. Ebû Abdillâh Abdusselâm. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2004.
- Buhârî. *Sahîhi Buhârî*. el-Kütübü's-sitte, İstanbul: Daru's-Selâm, 2000.
- el-Cessâs, Ahmed b.Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Hanef. *Ahkâmu'l-Ku'rân*. (5 Cilt), nşr. Muhammed Sâdık el-Kamhâvi. Beyrût: Dâru İhyau't-Türâs el-Arabî, 1405.
- el-Cessâs, Ahmed b.Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Hanefî. *el-Fusûl fi'l-Usûl*. (4 Cilt), İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 1994.
- el-Cessâs, Ahmed b.Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Hanefî. *Şerhu Muhtasarü't-Tahaövî*. (8 Cilt), Dâru'l- Beyrût: Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Dalgın, Nihat. "Hüküm, Hükümün Konusu ve Hükümün Muhatabı" *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- ed-Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsâ. *Takvîmu'l-Edille fi Usûli'l-Fıkıh*. Beyrût: Dâru'l-Kutub'il-İlmiyye, 2001.
- Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleyman b, Eş'âs b. İshâk el-Ezdî. *Sünen-i Ebû Dâvud*. el-Kütübü's-sitte, İstanbul: Daru's-Selâm, 2000.
- Hakîm et-Tirmîzî, Ebû Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Hasan. *Sünen-i Tirmîzî*. el-Kütübü's-sitte, İstanbul: Daru's-Selâm, 2000.
- Hallâf, Abdulvahhab. *Ulumu Usûlü'l-Fıkıh*. Dimeşk: Müessesetu er-Risâle, 1436.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. Beyrût: el-Mektebetü'l İslâmî, 1983.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muahmmmed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 8 Cilt, Riyad: Beytu'l-Efkârî ed-Düveliyye, 2005.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem b. Ali Ebu'l-Fadl Cemele'd-Din. *Lisânu'l-Arab el- Garîb ve'l-Mu'âcem ve'l-Luğâ el-Fıkıh*. 15 Cilt, Beyrût: Dâr Sâdir, 1414.
- Kahraman, Abdullah. "Şer'i Deliller", *İslâm Hukuku*, ed. Tâlip Türcan, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- Karakaya, Hasan. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Bekâ Yayınevi, 2013.
- Keskioğlu, Osman. *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*. Ankara: DİB Yayınları, 1984.
- Köse, Saffet. *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013.
- Müslim, Ebu'l Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nîsabîrî Müslim el-Haccac. *Sahih-i Müslim*. el-Kütübü's-sitte, İstanbul: Daru's-Selâm, 2000.
- Nesâî, Ebû Aburrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Sünen-i Nesâî*. el-Kütübü's-sitte, İstanbul: Daru's-Selâm, 2000.
- Pezdevî, Ebû'l-Hasan b. Ali b. Muhammed. *el-Usûl*. nşr. Muhammed el-Mu'tasimillâh el-Bağdâdî. Beyrût: 1417.
- Şâ'ban, Zekiyuddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. 19 Basım, Ankara: 2014.
- es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ali Sehl Şemsu'l-eimme. *Usûlu's-Serahsî*. 2 Cilt, Beyrût: Daru'l-Ma'rife, 1372.
- Yaman, Ahmet. Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Vecîz fi Usûlü'l-Fıkıh*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1419.
- Zeydan, Abdulkerîm. *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkıh*. İstanbul: Mektebetü'l-İslâmî, 1979.